

Knjižni jezik zožiti na jezikovni standard?!

ANDREJA ŽELE

*Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2/II,
SI 1000 Ljubljana, andreja.zele@ff.uni-lj.si*

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Prispevek je utemeljitev, zakaj termin standardni jezik ne more in ne sme nadomestiti slovenskega knjižnega jezika. Opozarja na nepoznavanje in posledično na nerazumevanje celovitosti pojava knjižnega jezika, zlasti na nerazumevanje njegovega obsežnega razvojnega delovanja in njegove družbenosti v najširšem smislu (družbeno-zgodovinskem, moralnem in etičnem). Zaenkrat pa niti knjižni jezik niti standardni jezik v slovenskem prostoru nista dovolj jasno in natančno opredeljena; manjkajo aktualne kratke jezikoslovne opredelitve, ki bi ponudile jasna in dovolj natančna izhodišča za vse nadaljnje opise in korektno rabo obeh pojmov.

The paper is determining why the so-called standard language cannot and must not replace standard literary Slovenian. It discusses the lack of comprehensive knowledge about the phenomenon that is standard literary language, touching especially on the poor understanding of its complex developmental processes and its social function in the broadest sense (social-historical, moral and ethical). The distinction between standard literary and standard language remains blurred in the Slovenian environment; missing are short linguistic definitions that would establish transparent criteria for subsequent descriptions and the specific use of both concepts.

Ključne besede: slovenski knjižni jezik, standardizacija jezika, jezikovna norma, kultivirani in kulturni jezik

Key words: standard literary Slovenian, language standardization, linguistic norm, cultivated and cultural speech

0 V kontekstu reformacije na Slovenskem se lahko aktualizirano osmišlja pomen knjižnojezikovnega izročila in razvoj knjižnosti slovenščine skozi stoletja – knjižnosti slovenščine v smislu njenih razvojnih zmožnosti, da se je lahko tudi zapisala in opisala in tako postala razumljiva in dostopna čim širšemu krogu ljudi. Za slovenščino je to pomenilo začetek intelektualizacije jezika v najširšem smislu. Šele postopno in zelo neenakomerno razvijanje posplošene in s tem poenotene (normirane) rabe pa je lahko sprožilo tudi trajna postopka standardizacije in vzporedne kodifikacije jezikovne rabe. In če je v dinamičnem razvoju knjižnosti zajet celotni razvoj jezikovnega sistema, vključno z zastarevanjem in prevzemanjem, z vrstnostjo in stilistiko, pa stalni proces standardizacije prvenstveno skrbi za aktualno nezaznamovanost splošno govorenega in zapisanega jezika; in zato je standardizacija najbolj nujna v javni splošnosporazumevalni ali uradovalni rabi in na strokovnih področjih rabe jezika. V nasprotju z vsesplošno rabljenim nevtralnim

standardom si npr. umetniško področje jezikovnega ustvarjanja lahko najbolj razširi polje jezikovne rabe, tj. v smislu umetniške svobode omogoča hkratno sobivanje več različnih standardov oziroma nad- in podstandardov rabe jezika; v manjši meri in v mejah primernosti ter omejene sprejemljivosti to velja tudi za praktičnosporazumevalni jezik. Vse to potrjuje, da ravno in zlasti v povezavi s *knjižnim jezikom*, kako pomenljivo!, lahko omenjamo tudi standardizirano rabo in različne standardizacije v jeziku sploh.

In tudi strokovni oz. jezikoslovni izraz *slovenski knjižni jezik* se je med Slovenci že zdavnaj standardiziral, in zadnja anketna raziskava je potrdila, da Slovenci nimajo težav s predstavo in razumevanjem pojma *knjižni jezik*.¹ Zato je še posebno za tak pojav kot je osrednji nacionalni jezik zelo problematično, in zato tudi nesmiselno, zgolj prevzemanje novih poimenovanj brez lastnih (izkušenjskih) utemeljitev in opredelitev – predstava in z njo poimenovanje za tako kompleksen pojav kot je *slovenski knjižni jezik* se namreč oblikuje in utrjuje le postopoma, tako z jezikoslovnimi kot z jezikovnimi izkušnjami.

V zvezi s tem je zadnji dve desetletji aktualnih vsaj dvoje temeljnih vprašanj: zakaj ustaljeni tîrmin *slovenski knjižni jezik* zamenjati s *slovenski standardni jezik* in kaj z zamenjavo poimenovanja pridobimo oz. izboljšamo? V kakšnem razmerju sta izraza *knjižni* in *standardni* v našem slovenskem splošnem in jezikoslovnem pojmovanju?

Za začetek nam verjetno še najbolj manjka posodobljena opredelitev slovenskega knjižnega jezika in pa čim bolj natančna opredelitev razmerij med knjižnim jezikom in jezikovnim standardom. Natančnost opredelitev posameznih poimenovanj kot tudi razmerij med njima namreč omogoča, da pri analizah in obravnavah enkrat govorimo o pojavu *slovenski knjižni jezik* oz. *knjižna slovenščina* kot o sistemski celoti, drugič pa raziskujemo *standardizacijo slovenščine* v smislu obravnave njene rabe ali različnih rab, tj. rabe njene socialne ali funkcijske zvrsti ali enega njenega sociolekta. Skratka, z uporabo pojma *knjižna slovenščina* opisujemo *način(e) jezikovnega delovanja in vedênja*, s poudarjeno standardizacijo oz. s standardno slovenščino pa poudarjamo zlasti *jezik kot sredstvo*.² Vodi torej težnja zamenjati *knjižni jezik* s *standardnim jezikom* v preveliko instrumentalizacijo in s tem tudi v dehumanizacijo jezika? In če je tehnologizacija jezika neizbežna,

¹ Anketa je bila opravljena znotraj ciljnega raziskovalnega projekta Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov, trajanje: 1. oktober 2016–30. september 2017. Osnovne karakteristike projekta so navedene na spletni strani ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Namen raziskave je bil celovit pregled sociolingvistične situacije v RS ter opis jezikovnih potreb uporabnikov v RS in potreb uporabnikov slovenskega jezika zunaj nje s ciljem oblikovati izhodišča za novi nacionalni program za jezikovno politiko.

² Na dihotomijo *človeku lasten način izražanja (ontološki vidik) : jezik kot orodje/sredstvo človekovega izražanja (komunikacijski/instrumentalistični vidik)* je pri komentiranju tujih teorij o jeziku (njegovem bistvu in vlogi) med drugim opozorila A. Vidovič Muha (2013: 355–362) v svoji monografiji *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Źal moram tokrat vnoviĉ poudariti, da omenjeno delo kljub aktualnosti naslova zaenkrat ostaja prezrto in neovrednoteno. Pa tudi sicer se zdi, da dela, ki bi lahko dovolj argumentirano in tudi z različnih vidikov predstavila problemskost obravnavane teme, ostajajo neuporabljena ali vsaj premalo upoštevana, npr. O jezikovni kulturi (³1987) B. Urbanĉiĉa in novejše *Obrazi jezika* A. E. Skubica (2005).

je pa dehumanizacija jezika zagotovo prostovoljna in odraz duhovne, kulturne in intelektualne osiromašenosti.

1 Knjižni jezik: poimenovanje in aktualne opredelitve

Že omenjani letošnji anketni odzivi so očitni dokaz, da sintagma *slovenski knjižni jezik* vsem uporabnikom, tako poklicnim kot nepoklicnim, tako jezikoslovcem kot navadnim uporabnikom, dovolj jasno sporoča, o čem se govori in kaj ta pojav zaobjame – odgovori govorcev slovenščine so zaobjeli vse družbene in funkcijske vidike pojavljanja in uporabe knjižne slovenščine, vključno s položaji in oblikami nastopanja in stopnjo normativnosti.

Iz anketnih odgovorov na vprašanje, naj opredelijo pojem *knjižni jezik*, se lahko povzame, da je to jezik, ki se ga dá dogovorno (s pravili) zapisati in ima najvišjo stopnjo razumljivosti in s tem povezovalnosti. Hkrati se iz odgovorov lahko tudi razbere, da je glavna zadrega obvladovanje različnih funkcijskih zmožnosti knjižne slovenščine – današnja jezikovna večfunkcijskost anketirancev se namreč navadno zamejuje na urade oz. različne javne ustanove, med katerimi je posebej poudarjena šola.

Vedno bolj je opazno očitno slabenje funkcijske in socialne zdiferenciranosti slovenščine – na posameznih področjih strokovnega in siceršnjega delovanja ga zamenjuje drugi jezik, npr. angleščina. S tem slabi tudi kultiviranost knjižne slovenščine, s preočitno težnjo v pogovornost (in s tem tudi v prevladujočo zgolj praktično uporabnost) jezika pa se zabrisuje ločevanje med knjižnim in neknjižnim; s tem pa je načeta tudi jezikovna kultura.

In to je že delni odgovor na vprašanje, zakaj in kako lahko knjižni jezik postaja standardni oz. t. i. uzusni jezik, skratka jezik rabe.

Ti in še drugi vzroki za današnje stanje *knjižne slovenščine* so bili utemeljeno predstavljeni leta 2013 na 32. mednarodnem simpoziju Obdobja, in se do danes samo še bolj potrjujejo (Vidovič Muha 2013):

- Nepoznavanje ali vsaj nezadostno poznavanje jezika na vseh treh ravneh (skladnja oz. slovnica, slovar in pragmatika) in zanašanje samo na branje korpusa se oznanja kot temeljni domet jezikovne kompetence in včasih celo jezikoslovne kompetence.
- Temeljna naloga jezikoslovca seveda ni branje korpusa, temveč mora zlasti dobro poznati delovanje jezika, njegovo pomensko in izrazno strukturo na vseh omenjenih ravneh jezika, vedeti mora, na katerih temeljih sloni jezikovna kultura, slednja namreč poleg poznavanja aktualne rabe vključuje tudi obvezno poznavanje jezikovne in jezikoslovne tradicije, da lahko do nje ustvari kritično distanco in si z dobrim poznavanjem hkrati ustvari dobre smernice.
- Z vidika jezikovne kulture je treba v knjižno slovenščino sprejemati vse, kar ima poimenovalno, stilistično ali pragmatično vlogo, drugo pa, ki temu ne ustreza, opuščati oz. odsvetovati; vse to zahteva tako dobro poznavanje jezikovnega sistema kot tudi čim boljše poznavanje aktualne rabe jezika.

1.1 O poimenovanju

Pridevnik *knjižni* v stalni terminologizirani zvezi *knjižni jezik* ima pomen zavestno poenotene in posplošene (pretežno pisne) rabe nacionalnega jezika, ki upošteva tako slovnična in normativna pravila kot stilistične in zvrstne možnosti in omejitve;³ kot oznaka visokokulturnega in intelektualnega jezika, namenjenega množični rabi, ima *knjižni* tudi pomen 'priučeni, intelektualni'. Tako izrazno kot pomensko se ločuje tudi od zveze *književni jezik*,⁴ ki poudarja žanrskost in funkcijskost in označuje jezik umetniškega ustvarjanja in poustvarjanja.

Čeprav je, ko govorimo o uveljavljenem terminu, kot je *knjižni jezik*,⁵ verjetno odveč utemeljevati, da je vloga metafore v znanstvenem jeziku poimenovalna s čisto obvestilno vlogo, kar omogoča tudi takojšnjo leksikalizacijo in posplošitev novega védenja v definirano razlago; torej konotativni pomen je tu povsem nefunkcionalen (Vidovič Muha 1988: 90, 2000: 150).

Kljub temu pa si pri razlagi jezikoslovnega poimenovanja *knjižni jezik* v smislu dinamične stabilnosti lahko privoščimo tudi malo pretvorbne igre – enkrat dobesedno (pretvorbno) govorimo o 'jeziku, ki je (primeren/namenjen) za knjige' ali 'jeziku, ki je (pretežno) v knjigah', s tem pa seveda sploh ni izvzeta ali celo izločena govor/je/na vloga, pri poimenovanju *jezikovni standard* pa o 'standardu v jeziku', kar seveda smiselno dopolnjuje opredelitev prvega termina *knjižni jezik*.

Če pa uporabimo sintagmo *standardni jezik*, se nam najprej ponudijo neposredne pretvorbne opredelitve kot 'jezik za standard' oz. 'jezik v standardu', ki že same po sebi zožujejo vlogo jezika kot vsedruženega pojava.

Ustaljene strokovne zveze z opredelitvijo *knjižni* so npr: *knjižni status jezika; knjižnojezikovna izročila v obliki knjižnih različic*,⁶ *samobitnost slovenskega knjižnega jezika, knjižnojezikovna samostojnost*, s poudarjeno časovnostjo govorimo o sintagmah *dinamika (razvoja)/dinamičnost slovenskega knjižnega jezika, sodobni knjižni jezik, moderni knjižni jezik*, danes torej *sodobni moderni knjižni jezik* (Toporišič 1991: 391).

1.2 O opredelitvah knjižnega in standardnega jezika

Kot rečeno, opredelitev termina ne sme biti preobširna, ker s tem izgublja natančnost in jasnost. In aktualne so seveda tiste opredelitve, ki jih navajamo v

³ Poimenovanje »slovenski knjižni jezik« torej zaobjema celotni jezikovni ustroj, od obravnave vseh ravnin jezika do zvrstnosti, norme in stilnosti; vključuje utrjeno normirano pisno in govorno sporazumevanje (Toporišič 2008: 225). Upošteva tudi dejstvo prevzemanja in s tem prožno stabilnost (Mathesius 1947: 434) jezika, njegova stalnica je tudi časovnost, povezana tako z normo kot z rabo in stilom; vseslovenskost oz. splošnost knjižnega jezika je potrjena tudi z vidika ustaljenega razvoja, tako diahronega kot sinhronega.

⁴ Zvezo »književni jezik« v pomenu 'knjižni jezik' uporablja Božo Vodušek v svoji razpravi Za preureditev nazora o jeziku (1933).

⁵ V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je pri iztočnici *knjižen* drugi slovarski pomen označen s terminološkim kvalifikatorjem jezikoslovno: **knjižen -žna** -o prid. (i) 2. jezikosl. nanašajoč se na kodificirani jezik jezikovne, narodnostne skupnosti: knjižni jezik; knjižna izreka.

⁶ V Enciklopediji slovenskega jezika (1992) avtorja J. Toporišiča.

splošnorabljenih delih kot so slovnica (¹1976, ⁴2000), pravopis. Trenutno aktualna opredelitev, ki je tudi dovolj zgoščena in jasna hkrati, je v Pravilih Slovenskega pravopisa:

Knjižni jezik je najvišja in najbolj uzaveščena zvrst slovenskega jezika. Govorno in pisno ga gojimo kot vsenarodno sredstvo sporočanja, zato ima narodnozdrževalno in narodnopedstavno vlogo. Norma današnjega knjižnega jezika je zajeta v glasovju, pisavi, oblikah, zvezah in besedju ter predpisana za rabo v besedilih vseh knjižnih funkcijskih zvrsti (umetnostna, strokovna in druge). Knjižni jezik ima strogo (t. i. zborna) in manj strogo (knjižno pogovorno) zvrst. (Pravila SP 1994: 133; Fran: potrjeni koncept za Novi SSKJ: 2015)

Poleg kodificiranega standarda oz. uzakonjene knjižnojezikovne norme knjižnost jezika zaobjame še razvojno (pomenotvorno in besedotvorno) utemeljeni nabor poimenovalnih zmožnosti, izdelana merila prevzemanja, vključuje časovnost in ekspresivnost; vse naštetu še ob upoštevanju funkcijskih in stilističnih zmožnosti.

Če upoštevamo bistvena merila, ki jih navadno navajajo pri opredelitvi knjižnega jezika, tj. nadregionalnost, celovita kodifikacija in opozicija glede na narečja in sociolekte, bi opredelitev slovenskega knjižnega jezika lahko strnili v: *Knjižni jezik je nadnarečna in hkrati nadpokrajinska kodificirana različica jezika, namenjena splošni javni rabi, ki lahko izraža različne izobraženske ravni in se uporablja pretežno v zapisani obliki; kot najbolj uzaveščena vseslovenska in zato tudi narodnoidentifikacijska jezikovna različica z vsemi funkcijskimi in stilskimi vlogami je tudi izhodiščno merilo za razpoznavanje in razločevanje vseh drugih sociolektov.*

Knjižni jezik torej vključuje tri bistvene vloge, ki izoblikujejo celostno jezikovno vedénje: 1) komunikacijska vloga, ki zaobseže tudi njegovo funkcionalizacijo, 2) estetska vloga in 3) etična vloga (vezana na ovrednotenje posameznika, družbenih in političnih razmer); standardizacija jezika se pri tem zameji na uzakonjanje rabe znotraj komunikacijske vloge z vsaj delnim upoštevanjem funkcijskosti jezika.

Standardni jezik pa se omejuje na jezikovni standard, tj. opisuje aktualno javno rabo za množično sporazumevanje, s poudarkom na objektivnosti in transparentnosti izraza.

2 Knjižni jezik kot izhodiščno merilo za različne standardizacije in kultiviranosti

Pojem *knjižnega jezika* zajema tako *standardizacijo* (zlasti v smislu poenotenosti aktualne rabe v pisavi in izreki, in s težnjo po čim bolj jasnih razmerjih med rabo, normo in sistemom) kot *kulturnost* oz. *kultiviranost* (v smislu upoštevanja predvsem vsebinskih vidikov kulturne komunikacije znotraj čim večje funkcijske/žanrske zdiferenciranosti).

Pričakovano se morata oba procesa vsaj znotraj knjižnega jezika delno prekrivati, tako je stopnja standardizacije znotraj knjižnega jezika vsaj do neke mere odvisna od stopnje kultiviranosti vsebine – standardizacija znotraj knjižnosti se torej meri tudi s stopnjo kultiviranosti.

To, da je *knjižni jezik* izhodiščno merilo za vse druge družbene jezikovne različice, lahko utemeljujemo s stališči, ki bodo v nadaljevanju podrobneje opisana:

- 1) Ne dá se prevzemati družbenih razmer in jezikovnega položaja, zato tudi prevzemanje jezikoslovne terminologije, ki je vezana na specifiko razvoja in obstoja določene družbe, brez predhodne jasne utemeljitve ni upravičeno.⁷ Slovenski knjižni jezik je družbeni pojav in zmore vsenarodno, narodnopedstavno in narodnozdrževalno vlogo. Torej je pri določanju ali spreminjaju temeljnega jezikoslovnega termina kot je *knjižni jezik* treba upoštevati vso specifiko družbenosti in podružbljenosti slovenščine in celotno pojmovno polje in posledično pomenskost in že ustaljeno predstavnost, ki jo določeno poimenovanje označuje.
- 2) *Slovenski knjižni jezik* glede na svoj razvoj in položaj predstavlja tudi vrednotenjsko izhodišče za vse druge jezikovne različice znotraj slovenščine; prilastek *knjižni* poudarja njegovo prvenstveno zapisano in s tem tudi prestižno vlogo, ki vključuje tudi pogoj kultiviranosti zapisanega – velja namreč, da se ne zapiše kar vsega! Izhodišče vsemu nadaljnjemu vrednotenju tako glede knjižnosti kot glede na stopnjo standardiziranosti je stilno nezaznamovana različica knjižnega standardnega jezika. Glede na to večinsko osrednjo standardno rabo znotraj knjižnega jezika lahko ločimo še nad- in podstandard,⁸ knjižni nestandard pa je *neknjižni jezik*.
- 3) Slovenski knjižni jezik obsega tako uzaveščeno in priučeno (pisano) kot naravno (govorjeno) podstavo in vlogo, in temu prilagaja stopnjo standardizacije. Standardizacija, ki je vedno posledica razmerja med rabo in normo, se v jeziku lahko enači in uresničuje z možnostjo poenotenega zapisa in izgovora – to so pravila poenotene rabe, ki morajo slediti premikom v normi in s tem tudi težnjam njenega nadaljnjega razvoja; spremembe v normi so vezane na razvoj celotnega jezikovnega sistema in njegovih funkcij v družbi. Knjižnost poleg razvojne normativnosti vključuje še stopnjo družbene sprejemljivosti oz. kultiviranosti zapisanega ali izrečenega, zlasti javno zapisanega in izrečenega, in

⁷ To se lepo potrjuje v primeru izločitve hrvaščine iz srbohrvaškega jezika zlasti z novim standardiziranjem rabe, ki je zasnovana na zunajjezikovni ideologizaciji jezika. Torej v tem primeru res ne gre za nov knjižni jezik kot celovit samostojen sistem, ampak le za hrvaščino kot na novo standardizirano rabo jezika (o tem mdr. Kordić 2003). V kontekstu družbenopolitičnih sprememb in nove situacije tudi sklicevanje na monografijo D. Brozovića (1970) o standardnem jeziku ni več relevantno. Kako odločilno je družbenopolitično stanje, iz katerega seveda izhaja tudi jezikovna politika, pomenljivo kažejo tudi razprave o položaju češčine po letu 2000: Od šolske spisovnosti ke standardni češtině: výzva k diskusi (František Čermák, Petr Sgall, Petr Vybíral, 2005), Od šolske spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi (Jan Kořenský, 2005), Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině (Karel Oliva 2005); vsako aktualiziranje še tako izdelanih izhodišč (npr. Havránek 1963) je zelo zahtevno in odgovorno jezikoslovno delo.

⁸ Osrednji knjižni standard je bil tudi neznamovano leksikalno jedro Slovarja slovenskega knjižnega jezika in hkrati izhodiščno merilo za socialnozvrstne kvalifikatorje pri (še) nestandardizirani ali vključeni neknjižni leksiki: »Jezikovnosistemska zasnova slovarjev v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja, zlasti v slovanskem svetu, je bila znotraj-sistemska omejena na knjižni jezik (gre za slovarje predračunalniškega oz. preddigitalnega obdobja), gre za slovarski prikaz samo tistih slovarskih prvin, ki so postale neločljivi del jezikovnega sistema oz. njegove leksike« (Vidovič Muha 2000: 84).

tudi oznako stilnosti. Knjižnost torej pri jezikovni rabi poudarja *način* izražanja, standardnost pa zlasti *sredstvo* izražanja.⁹

2.1 Nastanek in razvoj knjižnega jezika sta osmišljena z družbenimi, političnimi in tudi gospodarskimi okoliščinami govorcev. Knjižni jezik kot temeljni družbeni pojav, ki je pri Slovencih »obremenjen« še z narodno zavestjo, opredeljuje že B. Vodušek (1933: 70). Če delno povzamem njegovo trditev, je jezik produkt najrazličnejših socialnih, kulturnih, gospodarskih in individualno psiholoških okoliščin; ne kak umeten plod razuma, ampak rezultat tako razuma kot čustva, in sicer čisto konkretnega razuma in čustva, danih po določenih zgodovinskih okoliščinah.¹⁰

Oblikoval se je postopoma od ontološke vloge v smislu načina socializacije človeka prek širše družbene in narodnoindentifikacijske vloge v intelektualizirano knjižnojezikovno različico v smislu presežne družbene vloge glede na narečja in druge sociolekte in hkrati notranje zmožnosti intelektualne mnogofunkcijskosti, npr. znanost/strokovnost, praktičnorazumevalnost, z upoštevanjem stilistike npr. umetnostna besedila.

2.2 Standardizacija

Izkazuje se, da knjižni jezik glede na izbrano funkcijsko vlogo in obliko, tj. glede na način pojavitve, lahko vključuje različne stopnje standardizacije oz. različne stopnje jezikovnega standarda: glede na stalni dinamični razvoj, prenove in tudi obdobjeska križanja knjižnega jezika zlasti z osrednjimi narečji, lahko danes čisto naravno prepoznavamo *knjižni standard* oz. *knjižni standardni jezik*, in glede na njega in iz njega tudi *knjižni nadstandard* in *knjižni podstandard*.¹¹ Knjižni jezik namreč ne vključuje le trenutno najbolj aktualne rabe, ampak glede na svoj razvoj in zlasti z upoštevanjem funkcijskega vidika obsega tudi obdobjesko manj aktualno časovno in stilno označeno leksiko, ki pa predstavlja bistveni (arhivski) nabor za izrazno oz. leksikalno revitalizacijo pri poimenovanju nove predmetnosti in pojavnosti; in ta arhivirana leksika ima vse možnosti, da se pri ponovni oživitvi vključi v knjižni standard ali pa v knjižni nadstandard oz. podstandard. V knjižnem jeziku se kot osrednji leksikalni standard in hkrati knjižni standard označuje večina stilno in zvrstno nezaznamovanih leksemov – gre za osrednje leksikalno

⁹ Knjižni jezik kot izhodiščno merilo tudi opozarja, zakaj npr. Slovenci nismo razvili t. i. splošno pogovornega jezika, imamo pa dobro razvite govore urbanih pokrajinskih centrov, pokrajinsko pogovorne jezike. Z vidika knjižnosti se dobro prepoznajajo različni sociolekti, tudi najbolj ekscenčni, in se dajo z vidika jezikovne kulture v družbi in kultiviranosti določene družbe tudi dodatno ustrezno ovrednotiti in posledično tudi ustrezno uporabiti.

¹⁰ Pomenljiva je tudi opomba B. Voduška (1933: 74), da jezik ni kasnejši od pojma, temveč je zgodovinskorazvojno z njim najtesneje zvezan; jezik ni samo sredstvo za racionalno prenašanje misli, ampak služi tudi kot izraz človekovih čustev. In še njegov poziv, naj knjižni jezik »pod svojim okriljem harmonično združuje vse posamezne izrazne načine, ko bodo ustrezali tako kmetu, delavcu kakor izobražencu«, naj torej bo smiselno izrazno raznovrsten.

¹¹ Tudi v novejši literaturi (Skubic 2005: 15, 22) se standardizacija knjižnega jezika opredeljuje kot družbeni postopek nadzorovanja podobe lastnega jezika; razvojno naj bi se Trubarjevemu naddialektnemu kulturnemu jeziku dodala Bohoričeva standardizacija.

gradivo, njihova pisna in govorjena raba nima niti zvrstne prepoznavnosti niti stilne vloge. V primerjavi s tem se zborna (ozkoknjižna) različica knjižnega jezika z možnostjo vključitve časovne in ekspresivne stilske (pisna, bralna) označuje kot *knjižni nadstandard*,¹² knjižni ali splošno(slovenski) pogovorni jezik (s posameznimi lastnostmi zlasti osrednjega (ljublanskega) pokrajinskega in urbanega govora je *knjižni podstandard*, ki stilno zaznamovano in omejeno glede na zvrst oz. funkcijsko področje lahko vključuje še vsaj del žargona kot govorjenega podstandarda. Kar ne sodi več v *knjižno* in je zato z vidika knjižnosti *nestandard*, je lahko žargon, pretežno pa sleng in tudi narečje.¹³ Nekatera leksika znotraj knjižnega nad- in podstandarda ima vse možnosti, da se sčasoma lahko tudi nezaznamovano uporablja – tu mislimo zlasti na že malo časovno zaznamovane in tudi prestižno rabljene izraze tipa *snidenje*, *slehernik*, *poslednji* ali na pogovorna poenobesedenja tipa *daljinec*, ki se pogosto postopoma nevtralizirajo.

Stilno učinkovanje leksike je opazno zlasti na ravni knjižnega jezika, npr. nestandardna raba narečnega, slengovskega ipd. – ravno to hkrati potrjuje, da veliko časovnih in zvrstnih vlog ne more biti uresničenih na ravni standardizacije; zlasti časovnost in ekspresivnost ostajata z vidika standardizacije popolnoma zabrisani. Tu ima pomembno vlogo tudi besedotvorje (vključno s stilističnim besedotvorjem), ki kot nujna sistemska vzporednica pomenotvorju dodaja leksiki, in s tem jeziku, tudi stilistično in časovno vrednost. Vse naštetu poudarja samobitnost, dinamičnost in s tem sodobnost in modernost knjižnega jezika.

2.2.1 Kako se pojmuje standard?

Glede na trenutno stanje lahko sklepamo, da *standard* v slovenščini, označen z zvezo *standardni jezik*, pomeni pretežno opiranje na večinsko ali prevladujočo, in zato tudi navadno, rabo v osrednjem besedilnem korpusu.¹⁴ Torej glede na aktualno pomenskost besede *standard* v zvezi *standardni jezik* trenutno prevladuje merilo običajnosti rabe,¹⁵ težko bi namreč že znotraj standarda natančneje

¹² Ozkoknjižna leksika (knjižni nadstandard, v SSKJ ima kvalifikator knjiž.), kjer je časovnost poudarjena izhodiščna sestavina, je vezana tako na leposlovno kot na znanstveno področje, funkcionalno pa je prvotno vezana na pisno obliko realizacije (Vidovič Muha 2000: 102–110).

¹³ Narečja kot samostojni sistemi imajo znotraj svoje sistemskosti seveda svojo standardizacijo in standard.

¹⁴ Glede na to, da zaenkrat lahko govorimo le o korpusih zapisane slovenščine oz. da so naši korpusi govorjene slovenščine še zelo majhni in maloštevilčni, bi morali vedno pripomniti, da gre za standard zapisane slovenščine.

¹⁵ Opredelitve po SSKJ: **stándarden -dna -o prid.** (â) **1. nanašajoč se na standard, predpis:** standardni deli, izdelki; standardni vzorec; standardna kakovost; standardne mere oblačil /.../ standardni predpisi **2. splošno uporabljan, uveljavljen:** standardna metoda raziskovanja; na programu so bila standardna dela naših skladateljev; penicilin je postal standardno zdravilo / ta knjiga je standardno delo za to stroko temeljno // **navaden, običajen:** standardna izvedba avtomobila; standardno pohištvo / standardna rešitev problema; novinar mu je postavil standardno vprašanje / košarkarji so pokazali standardno formo ♦ /.../ jezikosl. standardni jezik 'knjižni jezik' /.../

opredelili tudi merilo kakovosti, ki je v soodvisnosti z vrednotenjem in kultiviranostjo izražanja.¹⁶

In če izhajamo še iz večkrat zapisane trditve, da je *standardni jezik* manj obremenjen z uzakonjanjem rabe, potem lahko sklenemo, da *standardni jezik* temelji na običajni aktualni rabi.

2.3 Vidik večfunkcijskosti

Znotraj knjižnega jezika je najbolj jasno in celovito lahko predstavljena tudi večfunkcijskost slovenščine. Znotraj *knjižnega jezika* lahko dobro ločimo npr. *književni jezik* oz. jezik umetniškega ustvarjanja in poustvarjanja, ki v razmerju sistem : raba omogoča predstavitev najširših jezikovnih zmožnosti – te jezikovne zmožnosti vključujejo stalni jezikovni razvoj in njegove spremembe, ki so povezane s sistemsko sprejemljivostjo (z večjo ali manjšo stopnjo sprejemljivosti ali nesprejemljivosti), z višjo ali nižjo stopnjo standardizacije in kultiviranostjo; ustvarjalna svoboda v jeziku je torej čim bolj poznati jezikovne zmožnosti jezika. *Književni jezik* oz. jezik književnosti je stalni vitalni vir jezikovnih sprememb in zmožnosti in pomeni najvišjo stopnjo jezikovne ustvarjalnosti. Ta se potem z upoštevanjem normativnosti in uzakonjene standardizacije lahko prenaša na strokovna področja in omogoča nova strokovna poimenovanja, razvijanje strokovne terminologije. Obe drugi obsežni funkcijski področji jezika, tako celotno področje pisanih in govornih medijev kot področje vsakdanjega praktičnega sporazumevanja, pa segata prek okvirov osrednje knjižne standardizacije – pretežno v okvirih neke družbene sprejemljivosti namreč uporabljata tudi neknjižne različice zlasti govorne slovenščine, in v teh primerih raba (tako pisna kot govorna) niha od knjižnega standarda prek knjižnega podstandarda do knjižnega nestandarda.

Torej, če je standard zlasti merilo aktualne, pa knjižnost zaobjame celovito polifunkcionalno jezikovno delovanje, ki vključuje tudi razvejano jezikovno stilistiko; in ravno družbenost (kultura in kultiviranost) jezika omogoča tudi natančnejšo opredelitev uporabe določenih poimenovanj, izrazov, pomenov. Sicer pa se vedno znova lahko med standardnim in kulturnim jezikom ugotavlja čisto načelen razkorak, ko se npr. pojavi pogosto kar smešna ali komična težnja standardizirati nekulturno besedo, npr. kletvico,¹⁷ in tovrstna nesorazmernost standardizacije s stopnjo kultiviranosti in kulturnosti vsebine se lahko izrazi le znotraj določene funkcije *knjižnega jezika* – v t. i. v *književnem jeziku*.

¹⁶ O tem A. E. Skubic (2003: 210): »Večkrat pa se v slovenskem jezikoslovju ta izraz (op.: *standardni jezik*) uporablja v tem drugem smislu (običajni jezik, lahko npr. določene družbene skupine ali občila) /.../, in takrat z izrazom *knjižni jezik* seveda ni prekriven. Zdi se (poudarila avtorica A. Ž.), da v zadnjem času pojem pravopisne kodifikacije pri mlajših, korpusno usmerjenih slovenskih jezikoslovcih implicira nekakšno sintezo obeh pomenov – ko naj bi jezikoslovec na podlagi dejansko najbolj razširjene rabe posplošil pravilo in ga povzdignil v kakovostno normo, torej iz standardnega jezika v drugem v standardni jezik v prvem pomenu.«

¹⁷ O tem nazadnje A. E. Skubic (2005), ko med drugim ugotavlja, da znotraj obstoječega *knjižnega jezika* lahko govorimo o dveh bistvenih sestavnih jezikovnih pojavih – o *standardnem jeziku* in *kulturnem jeziku*.

3 Jezikovna kultura, kultiviranost

Kultura izražanja oz. omikanost jezikovnega vedênja standardizaciji dodaja še merilo družbeno-funkcijske sprejemljivosti oz. kultiviranosti jezikovne rabe. Jezikovna kultura je kot merilo vrednotenja na eni strani neločljivo povezana z jezikovno normo in na drugi tesno vpeta v specifično določene družbe in njenega razvoja,¹⁸ specifičen je tudi odnos do vsebin in posledično obvestilnost o njih;¹⁹ vse naštetu je del naravnega in priučenega jezikovnega vedênja ljudi določene družbe. Vloga jezikoslovcev je, da spremembe v rabi jezika spremljajo in potem posledično tudi spremembe v normi sistemsko ovrednotijo in funkcijsko osmislijo. Ravno zaradi stalnega spremljanja rabe in njenega vpliva na možne premike v normi sta po Toporišiču (1991: 219–220, 223) jezikovna kultura in kultiviranost bistveni vrednotenjski merili pri ocenjevanju aktualnega položaja slovenskega jezika; z njima je ocenil tudi položaj slovenščine takoj po osamosvojitvi: po njegovem slovenščina dosega kultiviranost z dovoljšnjo socialno in funkcijsko razčlenjenostjo, kulturnost pa se izraža z ustaljenostjo in kulturno močjo, ki pa sta odvisni od čim širše praktične jezikovne rabe in od čim večje uzaveščenosti razpoložljivih poimenovalnih oz. izraznih zmožnosti v lastnem jeziku, bistvo je v kulturi sporočanja in medsebojnega komuniciranja nasploh. Sklene pa z vedno bolj aktualno ugotovitvijo:

././ Težave kulturnega tipa tu niso v jezikovni zmožnosti naše knjižne besede, temveč v premajhni podružbljenosti, celo individualni prilastitvi zmožnosti slovenskega jezika, tj. v njihovi premajhni praktični uporablanosti ter v premajhni uzaveščenosti teh jezikovnih zmožnosti našega knjižnega jezika pri njegovih uporabnikih ././ (1991: 219–220).

*Jezikovna kultura se v smislu jezikovne kultiviranosti uspešno uresničuje, ko je jezik samodejni način vsestranske socializacije in funkcionalizacije, in s tem znotraj poimenovalnih zmožnosti jezika omogoča tudi največjo skladnost vsebine in izraza.*²⁰ To slednje pa je bistvo kultiviranja znanstvenega in strokovnega jezika: iz norme knjižnega jezika bi bilo nujno oblikovati jezikovno normo stroke, kar še do dandanes ni uzaveščeno niti na akademski ravni.

Z vidika izkušnje slovenskega knjižnega jezika bi lahko povzeli, da jezikovna kultura uravnava razmerja med jezikovno normo, njenim uzakonjanjem oz. kodifikacijo, vsestransko funkcionalizacijo jezika in narodnoidentifikacijsko vlogo slovenščine.

¹⁸ Norma knjižnega jezika je povržena stalnemu jezikovnokulturnemu vrednotenju in prav zato zahteva čim bolj izdelana jezikovnokulturna merila, oprta na družbena, psihološka, zgodovinska in še druga družbeno odločujoča dejstva (Vidovič Muha 1991: 19).

¹⁹ Pojem *kulture* se v zvezi *jezikovna kultura* lahko obravnava s *kultiviranostjo* kot stopnjo lastnosti ali s *kultiviranjem* kot dejavnostjo, oba pojma pa združuje 'vrednost' oz. 'vrednotenje', ki je bistvena sestavina pojma *kultura* (Vidovič Muha 1991: 19).

²⁰ *Jezikovna kultura* ustvarja ravnovesje med sistemom, normo in rabo zlasti v smislu poimenovalnih zmožnosti (merilo primernosti/sprejemljivosti, merilo domače : prevzeto > vsebina : izraz). *Jezikovna kultiviranost* se meri s kulturo izraza glede na različne jezikovne vloge, tj. glede na jezikovno funkcijskost.

4 Sklep

Pri obravnavah jezika je treba ločevati med *knjižnim jezikom* kot sistemom in celovitim družbenim pojavom in *jezikovnim standardom* kot stalnim procesom znotraj jezikovnega sistema; lahko seveda obravnavano le standard oz. različne stopnje standardizacije znotraj jezika, znotraj jezikovnih različic, znotraj posameznih jezikovnih ravnin, npr. glasoslovja, na drugi strani pa lahko z diahronega in sinhronega vidika govorimo o knjižnem jeziku kot sistemu in o njegovih posameznih ravninah, posameznih pojavih ali predvsem o njegovi družbeni vlogi. Knjižno je torej razvojno in ima zato tudi razvojno vrednost, medtem ko je standardno obdobjsko spremenljivo. S premočnim poudarjanjem standardizacije v jeziku se preveč poudarja le opis aktualne rabe v jeziku in njena aktualna uzakonitev, premalo ali pa nič se pri tem ne gleda na obseg in upravičenost prevzemanja izrazja; pretirano prevzemanje namreč krni poimenovalne zmožnosti lastnega jezika, s tem zanemarja predstavne in pojmovne zmožnosti v strokah. Če pa povsem prekinemo z iskanjem izrazov za nove vsebine v lastnem jeziku, posežemo v glavno razvojno domeno knjižne slovenščine kot kultiviranega jezika. Kaj potem ostaja vsebina jezikovne kulture in kakšna je potem njena vloga?

Če govorimo o načinu jezikovnega vedênja, torej ko jezik ni zgolj sredstvo sporazumevanja, se vedno bolj potrjuje, da sta jezikovna kultura in jezikovna kultiviranost premalo ali nič poudarjeni – sem namreč sodi vzgoja o jeziku in njegovih rabah, tako družbenih kot strokovnih, ki je potrebna na vseh stopnjah izobraževanja, od predšolske do vključno univerzitetne; in obvezno mora biti predstavljena tudi praktično, tj. s pisanjem besedil v različnih zvrsteh in stilih slovenskega jezika (ustrezno stopnji in področju izobraževanja).

Posledično bi bilo *iz norme knjižnega jezika nujno oblikovati jezikovno normo stroke*, kar še do dandanes ni uzaveščeno niti na akademski ravni.

VIRI IN LITERATURA

Dalibor BROZOVIĆ, 1970: *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.

Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Dostopno 29. 4. 2019 na: www.fran.si; https://fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf.

František ČERMÁK, Petr SGALL, Petr VYBÍRAL, 2005: Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost* 66/2, 103–115.

Gigafida. *Korpusna besedilna zbirka*. Dostopno 29. 4. 2019 na: <http://www.gigafida.net>.

Bohuslav HAVRÁNEK, 1963: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Jan KOŘENSKÝ, 2005: K článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost* 66/4, 270–277.

Snežana KORDIĆ, 2003: Glotonim srbohrvaški jezik glede na srbski, hrvaški, bosanski, črnogorski. *Slavistična revija* 51/3, 355–364.

Vilém MATHESIUŠ, 1947: O potřebě stability ve spisovném jazyce. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich. 415–435.

Andrej Ermenc SKUBIC, 2003: Mesto standardnega jezika v jezikovnem repertoarju posameznika. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ljubljana. (Obdobja, 20). 209–226.

–, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Jože TOPORIŠIČ, ¹1976, ²2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

–, 1986/87: Družbenostna vprašanja slovenskega (knjižnega) jezika. *Jezik in slovstvo* 32/6, 178–187.

–, 1989: Jezik in kultura na primeru slovenskega jezika. *Uporabno jezikoslovje*. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana: Zveza društev za uporabno jezikoslovje Jugoslavije. 361–370.

–, 1991: *Družbenost slovenskega jezika: sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

–, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

–, ⁴1994: *Slovenski pravopis 1, Pravila*. Četrta, pregledana izdaja. Ljubljana: DZS.

–, 2008: *Stilnost in vrstnost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Linguistica et philologica, 20).

Boris URBANČIČ, ³1987: O jezikovni kulturi. Tretja, predelana in razširjena izdaja. Ljubljana: Delavska enotnost.

Ada VIDOVIČ MUHA, 1988: Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. 27. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 83–91.

–, 1991: Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. 24. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 17–27.

–, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

–, 2013: Kriza družbene funkcije knjižnega jezika. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. Andreja Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. (Obdobja, 32). 481–490.

–, 2013: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. (Razprave FF).

Božo VODUŠEK, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. *Krog (zbornik umetnosti in razprav)*. Ur. Rajko Ložar. Ljubljana: založili sotrudniki.

REDUCING STANDARD LITERARY LANGUAGE TO A LINGUISTIC STANDARD?!

The paper is determining why the so-called standard language cannot and must not replace standard literary Slovenian. It discusses the lack of comprehensive knowledge about the phenomenon that is standard literary language, touching especially on the poor understanding of its complex developmental processes and its social function in the broadest sense (social-historical, moral and ethical), ranging from the cultivation of the public word to the technical multifunctionality and the stylistic devices found in works of art; so the sense of the literary language arises primarily from scientific and technical language on the one hand and artistic or literary language on the other. In addition, the textual stylistics becomes wholly functionally recognisable in relation to literary language. Literary Slovenian is quintessential for the development, recognition and evaluation of all our linguistic activities. It acts as the counterweight to our dialects and at the same time provides a solid basis for examining the directions of linguistic use development, including written and spoken language as well as

various sociolects. The continuous development of standard literary Slovenian enables an unambiguous (simultaneously systemic and social) justification of the linguistic norm; the system exists alongside cultivated and cultural speech. In terms of content and denomination, it cannot and must not be substituted by the so-called standard language with actual use (as shown in contemporary corpora) as its principal criterion. Whilst standardization is an integral component of standard literary Slovenian, the distinction between standard literary and standard language remains blurred in the Slovenian environment; missing are short linguistic definitions that would establish transparent criteria for subsequent descriptions and the specific use of both concepts.

With the excessive emphasis on language standardization, the literary and intellectual aspects of Slovenian or, rather, its centuries-old multidimensional social development, are overridden.
